

Володимир Мороз (Тернопіль)

ЦЕРКВА І НАРОДОВЛАДДЯ: ПІДХІД УГКЦ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ДЕМОКРАТІЇ

Освячуючи права та обов'язки людини як санкціоновані Богом, роблячи наголос на онтологічній обґрунтованості забезпечення свободи вибору, цінності кожної особи та її суспільному характері, Католицька Церква, у тому числі УГКЦ, не могла не висловити свою позицію щодо конкретних форм суспільного устрою. Значного стимулу для розвитку богословської думки у цьому напрямку та для втілення її конструкцій у суспільну практику надав Другий Ватиканський Собор. Оскільки Церква – інститут, якому, за результатами соціологічних досліджень, українці довіряють найбільше протягом багатьох років, а УГКЦ – одна з найактивніших Церков України, то вивчення її ставлення до демократії належить до **актуальних** наукових тем.

Різні аспекти відношення Церкви до демократичного ладу в сучасних українських реаліях **розглянуті у дослідженнях**, зокрема В.Єленського, С.Кияка, Л.Филипович, Є.Мулярчука, О.Недавної, М.Паращевіна. Важливими для розуміння проблеми є також праці К. фон Байме, Т. Кодачі, Л. Колаковського, Вс. Речицького, П.Рікера, П. Розанвалона та Папи Римського Бенедикта XVI. Водночас на порядку денному – потреба чіткого окреслення загальної позиції Церкви, зокрема УГКЦ, щодо демократії за часів незалежності України. Це й стало **метою** дослідження у цій статті. Тож серед наших **завдань** – означити сутнісні риси демократії; з'ясувати ставлення УГКЦ до цього політичного устрою та фактори, що спонукають її робити застереження до політологічних теорій та практики демократії; осмислити зміст та спрямованість цих застережень.

Основна частина. Суб'єктом політичної свободи сучасне католицьке богослов'я, як і конституційне право України, визнає народ. Народ – носій і джерело влади, що делегує її здійснення тим, кого обирає представниками, але зберігає за собою право утверджувати свій суверенітет, оцінювати діяльність керівників і зміню-

вати їх, якщо вони незадовільно виконують функції. УГКЦ дотримується позиції, що таке право існує в кожній державі і політичному устрої. Його наявність визнають навіть тоді, коли воно не кодифіковане. Богослов'я фактично приймає тезу, що тільки демократична форма правління, завдяки процедурам контролю, дозволяє і гарантує найповнішу реалізацію права на зміну влади. Тому демократію називають “чи не найдосконалішою, але, напевно, найважчою з усіх форм урядування”¹. Паралельно до цього католицизм услід за рішеннями Другого Ватиканського Собору декларує, що не ототожнює себе з демократією, а останню – з ідеальним політичним ладом: “Церква цінує демократичний устрій настільки, наскільки він забезпечує громадянам право політичного вибору, гарантує їм можливість контролювати правителів і, в разі потреби, відстороняти їх мирним шляхом”². Та цим відношення до демократії не обмежується. Серед віруючих, зокрема духовенства, можна зустріти як осуд демократії через приписування їй спричинення проблем, так і розуміння того, що саме демократичні зміни стали рятівними для Церкви після комуністичних репресій³.

Сучасна наука розуміє демократію як політичний устрій, що характеризується публічністю влади, базованої на суверенітеті народу. Дослідники уже відзначили, що дослівний переклад цього слова з грецької мови означає народовладдя і це не дозволяє окреслити вичерпні ознаки демократії та спричинило надзвичайну популярність терміну, коли його намагалися привласнити навіть режими, які не мали на це права. Як справедливо зауважив К. фон Байме, “протягом сучасного періоду історії поняття демократії розвивало все більше тенденцію стати синонімом усього хорошого, прекрасного і істинного у суспільстві... Лише поняття демократії сьогодні є запитаним усіма, навіть фашизоїдними групами, які позна-

¹ Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі// Документи Другого Ватиканського собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996. – С. 596; Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008) – Львів, 2008. — С.131, 468, 513, 517.

² Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі... – С. 598; Єленський В. «Те, що релігія коронувала» // Людина і світ. – 2000. – № 10. – С.18. Компендіум соціальної доктрини церкви. – К, 2008. – С.250–251.

³ Kodácsy T. The Church and democracy in Central Europe // Religion in Eastern Europe. – XXIV. – Issue 1. – February 2004. – P.34, 35.

чають себе як “націонал-демократи”⁴. Така варіативність терміну, згідно з П. Розанваломом, і призводить до численних намагань “сперти його на милицю того чи іншого прикметника”, що утруднює розмежування між власне демократією та її патологіями⁵. Справді, надзвичайна привабливість демократії породила тривалу дискусію щодо рис, які їй мали б бути притаманні. Одні вчені вказують, що основними рисами цього ладу є народовладдя, рівноправність, свобода особи, а похідними – виборність основних державних органів і посадових осіб, їхня підзвітність виборцям; підконтрольність і відповідальність органів держави, що формуються шляхом призначення, перед виборною установою; гласність. Інші дослідники стверджують, що краще обмежити демократію урядованням більшості та вважати, що толерантність, зміцнення прав та інші ознаки – лише її передумови, а не складові. Свою правоту друга сторона аргументує, наприклад, тим, що часто тиск на меншини неможливо відокремити від демократичної процедури⁶. Одначе тоді демократичними виглядатимуть навіть рішення 51% громадян знищити решту 49%⁷. Зрозуміло, що Церква не погодиться на таке трактування демократії і має зауваження щодо неї.

У документах УГКЦ немає чіткого визначення терміну *демократія*, тому аналіз прийняття чи неприйняття цього політичного ладу, а також особливостей його розуміння у вченні українського греко-католицизму доводиться проводити, розглядаючи конкретні випадки звертання до проблематики у світлі католицької суспільної доктрини. Обґрунтування демократії у сучасному богослов'ї УГКЦ відбувалося у тісному поєднанні з її боротьбою за власне існування на межі 1980-1990-х рр., а тому цей політичний устрій у документах Церкви розглядається не як самоціль, а як елемент і запорука правозахисного руху. Подібна розстановка наголосів спричинила досить пізні звернення богослов'я УГКЦ до

⁴ Байме, Клаус фон. Політичні теорії сучасності. – К., 2008. – С.396.

⁵ Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. – К., 2009. – С.268–269.

⁶ Короткий оксфордський політичний словник. – К., 2006. – С.174, 176; Словник соціологічних і політологічних термінів. – К., 1993. – С.26; Metzler Philosophie Lexikon: Begriffe und Definitionen. – Stuttgart; Weimar, 1999. – S.99.

⁷ Колаковський Лешек. До питання про поняття соціальної демократії: права людини проти демократії // *І.* – 2001. – №21. – С.238.

ідеалів демократії. Адже спершу воно зосереджувалося на обґрунтуванні права на існування національної Церкви і держави. Уже після їх здобуття, коли очевидною виявилася недостатність існування держави, а постало питання про її якість, розвиток богословської думки пішов двома основними напрямками: через аналіз ознак, які мають характеризувати демократію, і через наголос на важливості виборів, активної і відповідальної позиції громадян.

Ще у 1990-х рр. ієрархи УГКЦ оголосили, що систему демократії характеризують повага до тих, хто думає інакше. Згодом віруючим пояснювали, що владу у демократіях здобувають не для володіння країною, а для служіння людям, причому найвідповідальніше служіння – у президента⁸. У 1999 р. духовенству і вірним повторно наголосили, що демократія – це “не гасло і не партійний квиток, а стан душі. І демократом може себе назвати тільки той, хто справді вміє шанувати людину, Божий витвір...”. Ієрархи тоді висловили переконання, що помилковою є думка, ніби демократичний устрій можна збудувати без людей, які мають “належний стан душі, самі усвідомлюють свою гідність”⁹. Справді, поширене уявлення про демократію як виняткову причину соціально-економічної динаміки – перебільшення, адже демократія не здатна на більше, аніж обирати поміж зразками, створеними творчою меншістю. Запорукою майбутнього демократії виступає відповідне налаштування людей. Вони, за словами Вс. Речицького, повинні забезпечити систему досягнення первинних “перед-демократичних” рішень експериментального типу, які б потім визначили вторинні “пост-демократичні” рішення практичного типу. Причому йдеться не про скорочення чи звуження демократії, а про спорядження її ефективним ринком зразків на майбутнє¹⁰.

УГКЦ стала потенційним союзником громадянського суспільства: вона сама змогла відродитися тільки завдяки процесам демократизації. Керівники конфесії, як видно з її офіційних документів, це розуміють. Так, у зверненні з нагоди виборчої кампанії

---

⁸ Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви... — С.91, 134, 169, 170, 234.

⁹ Там само. — С.235, 289.

¹⁰ Речицький Всеволод. Українська Конституція в контексті сучасності // І. — 2001. — №21. — С.139.

від 22 грудня 1997 р., ієрархи пов'язали виховання сумління людей-громадян на підставі віри в Бога з набуттям здатності критично ставитися до державної політики. У документі констатовано, що багато держав, особливо недемократичних, розглядають це як загрозу. “Але насправді є навпаки. Справжнє благо держави найкраще збережене і застраховане тоді, коли громадяни діють згідно з Божою наукою і чистим сумлінням, коли вміють насправді розрізнити добро і зло. Далекоглядна політика радіє моральній зрілості своїх громадян, бо це є найкращою запорукою стабільності держави”. Аналогічним духом перейняте і міжконфесійне звернення перед виборами президента у 2004 р.¹¹. І позиція УГКЦ тут узгоджена із католицькими підходами та закликами до християн проявляти ініціативу у зміні суспільства на краще – бути “сіллю землі”¹².

На основі висловленого та католицької концепції природного закону чітко окреслюється основна особливість підходу Церкви до демократії – оцінювання політичного устрою з морально-етичних позицій. У документах УГКЦ логічним є твердження, що у виконанні своїх завдань влада, як і народ загалом та кожен громадянин, не має права виходити за межі морального закону. Навіть згода народу на певні шляхи здійснення політичної влади не усуває цієї вимоги. На практиці, за умов відокремлення Церкви від держави, це не обов'язково означає диктат Церкви, а й те, що переслідування більшістю меншості не стає легітимним, оскільки більшість його підтримує. У такому випадку навіть зміна Конституції може трактуватися як порушення, якщо вона шкодить спільному благу: обмежує права людини, позбавляє народ можливостей контролю над владою, зумовлює дестабілізацію політичного життя.

Богослов'я, незважаючи на визнання суверенітету і суб'єктного характеру народу у розгортанні політичного процесу, на відміну від багатьох політичних вчень, не визнає вибори чи державу джерелом природного права. Сучасне католицьке вчення далеке від того, щоб прийняти тезу, згідно з якою основоположні правила суспільного життя визначають самі люди, укладаючи, згідно з

¹¹ Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви... — С.134, 135, 468.

¹² Венедикт XVI. Сіль землі: християнство й Католицька Церква в XXI столітті. — Львів, 2007; Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви... — С.303–304.

Т.Гоббсом, соціальний договір. Церква постулює, що дотримання морального порядку, “Божого права”, надає владі право примусу та моральну легітимність, а недотримання — спричиняє втрату цієї легітимності й пошани з боку Церкви, тобто і її членів-мирян, які є водночас громадянами¹³. Таким чином, мораль стає чинником і регулятором життя не тільки приватного, а й громадсько-політичного, критерієм для тлумачення пріоритетності ознак суспільного ладу. Адже, відповідно до вчення Католицької церкви, суспільство, його устрій і розвиток необхідно орієнтувати на вдосконалення людини, її цілісний, у тому числі й релігійний, розвиток, бо моральна основа будь-якої суспільної дії – розвиток людської особи¹⁴. Твердження, що у політиці немає місця моралі, УГКЦ відкидає, апелюючи й до того, що на виборах підтримку здобувають ті політики, які апелювали до етичних засад і вартостей¹⁵.

У цьому відношенні Церква просто приречена перебувати в напрузі з державним організмом, адже, наприклад, визнаючи демократію, вона не може погодитися з тим, що остання проголошує волю народу, а фактично волю обмеженого кола його представників як вищу справедливість, не запобігає декларуванню цінностей без орієнтації на них і відвертій безпринципності. Справді, соціальна доктрина церкви вбачає одну з найбільших загроз сучасної демократії в етичному релятивізмі. Релігія загалом не сприймає десакралізацію політики. І тут виникає полюс напруги між демократією та релігією¹⁶. Зрозуміло, що перед Церквою (і не тільки перед УГКЦ) може навіть більше, ніж перед іншими соціальними інституціями, стоїть небезпека розглядати свої пропозиції і цінності як єдино вірні. Та водночас Церква в Україні, як і в Європі загалом, змушена зважати на ще один виклик – те, що відверта аргументація переваг своїх цінностей часто сприймається як вияв нетолерантності у суспільному житті. Зрештою, у секуляризованому світі, що,

¹³ Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви... — С. 12, 36; Рагцінгер Й. Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів. — Львів, 2008. — С. 69; Филипович Л. Християнські церкви України та стратегії їх відносин з суспільством // Релігія та соціум (Чернівці). — 2008. — №1. — С.68.

¹⁴ Компендіум соціальної доктрини церкви. — К., 2008. — С.96, 131, 522.

¹⁵ Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви... — С. 384.

¹⁶ Єленський В. «Те, що релігія коронувала» // Людина і світ. — 2000. — № 10. — С.15.

услід за М. Вебером, відзначив французький філософ П. Рікер, мораль переконань може діяти лише опосередковано, постійним тиском, який вона чинить на мораль відповідальності або ж сили, представлену державою. Відтак захист своїх інтересів Церква у сучасних умовах може здійснювати повною мірою тільки через існуючі державні й громадські структури, які є невід’ємними від політики¹⁷. Якщо врахувати щойно сказане, то зрозуміло, наскільки Церкві імпонували промови президента В. Ющенка про необхідність будувати суспільне життя на етичних нормах, адже, за словами єпископів УГКЦ “у цьому випадку праця людини стає Божим благословенням, а державні структури перестають бути структурами гріха”¹⁸. І можна уявити розчарування віруючих, коли ці ющенківські меморандуми виявляються тільки словами. У той же час вважаємо за необхідне наголосити, що поради Церкви не зводяться до вказівок будувати рай на землі чи критиканства науки. І навіть, незважаючи на розбіжність із теорією соціального договору, богослов’я має із нею точку дотику: розуміння необхідності дотримання суспільного порядку.

Не є характерною виключно для церковного чи християнського вчення також апеляція до певних норм як непорушних¹⁹. Адже, коли йдеться про демократію, необхідно взяти до уваги застереження, що постійно відкрита можливість переформулювати волю народу призведе до зникнення цієї волі як цілісного явища, до її розпорошення. “Демократія – це не лише система, яка дає змогу громаді самоврядуватися, вона є також режимом, у якому будується спільна ідентичність”²⁰. П. Розанвалон трактує конституційне право як належне до довгострокового виміру демократії, на відміну від рішень виконавчої та формулювань законодавчої влади. “З одного боку, маємо принцип числа, який надає перевагу тій думці, що домінує безпосередньо; з іншого, — принцип судження, який

¹⁷ Мулярчук С. Християнська моральність і сучасна політика // Людина і світ. – 2000. – № 10; Рікер П. Навколо політики. – К., 1995. – С.265; Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви... – С.6, 14.

¹⁸ Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви... – С. 347.

¹⁹ Байме Клаус фон. Політичні теорії сучасності. – К., 2008. – С.103.

²⁰ Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. – С.161.

вводить обґрунтування як обмеження, що може протиставлятися”²¹. Відповідно, звернення Церкви до “природного” закону, моралі та етики не є апіорі антидемократичними, як не є такими тези Конституції, що також обмежують права задля функціонування певної сформованої за конкретних історичних умов моделі суспільства.

Відповідальність за розвиток держави в умовах демократії лягає на народ, який визначає шлях розвитку цієї держави через призначення влади та контроль за нею. Ст. 35 Конституції України декларує, що ніхто не може бути звільнений від обов’язків перед державою і відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. І хоч зазвичай цю тезу згадують у зв’язку із відмовою представників окремих конфесій від служби у війську та правом на альтернативну службу, вона може набути ширшого застосування. Соціальна думка УГКЦ у дусі рішень Другого Ватиканського Собору розвиває вчення про відповідальність, уточнюючи при цьому поняття народу конкретнішими категоріями: громадянин, політик і християнин²². Незважаючи на зневіру в суспільстві щодо можливості контролю над владою, Церква наголошує, що “за те, що будемо далі робити, відповідаємо ми – виборці, бо сьогодні саме нам вирішувати, хто може керувати нашим суспільним життям”. Віруючим нагадують, що саме демократичні вибори – легальний шанс вплинути на процеси, що відбуваються у країні, а ігнорування виборчого права може призвести до втрати незалежності країни чи встановлення такого режиму, який обмежить чи заперечить основні права і свободи людини²³.

Отож, дії влади, які суперечать природному закону, католицьке богослов’я розглядає як такі, що призводять до втрати цією владою легітимності. Натомість її здобуття у рамках демократичного підходу можливе тільки через вільні вибори, адже легітимність дає депутатам та президентові моральне право представляти в органах влади навіть тих людей, які голосували за інших кандидатів. З іншого боку, така легітимність покликана спонукати політиків і

---

²¹ Там само.

²² Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви... — С. 386, 468–469.

²³ Там само. — С.170.

політичні сили до відповідальності перед народом. І тут сучасне богослов'я УГКЦ звертається до спадщини митрополита А. Шептицького, який писав, що влада буде сильною і тривалою тільки тоді, коли дбатиме про народ: є опікою та службою, а не пануванням²⁴. З іншого боку ієрархи УГКЦ констатують те, що вибори несуть ще й виклики і моральні втрати²⁵. Не можна не зауважити, що спрямованість богослов'я перегукується із тематикою легітимності у філософії та політології.

Зрозумілішою позицію Церкви у відношенні легітимності робить обґрунтування П. Розанвалом двох її форм — процедурної і субстанціональної. Перша із них походить від суспільного визнання влади, а друга — легітимність як відповідність певній нормі чи цінності. Дослідник характеризує обидві форми як перехресні, тобто такі, що можуть накладатися одна на іншу. Субстанціональна легітимність завжди є нестійкою, ставиться під сумнів, залежить від сприйняття суспільством дій і поведінки інституцій. Так, якщо певний режим може відповідати нормам процедурної легітимності, прийшовши до влади через вибори, скажімо, як Наполеон III у Франції у 1848 р. чи нацисти в Німеччині у 1933 р., то він може суперечити субстанціональній легітимності, порушуючи права людей і народів²⁶. Субстанціональна легітимність виступає важливим запобіжником збереження демократії, адже питання про те, як можна стверджувати, що волевиявлення виборців є основою демократичного ідеалу, якщо воно може законним шляхом призвести до руйнування демократії, турбувало європейських мислителів ще з XIX ст. У цьому світлі твердження соціальної думки УГКЦ про те, що демократія і влада повинні дотримуватися певних норм, виглядає аж ніяк не претензією на клерикалізм, а вимогою зберігати легітимність. Звісно, що йдеться про соціально-політичні виміри життя суспільства, а не про їх богословське осмислення.

---

²⁴ Там само — С.384, 471; Шептицький А. Пастирські послання 1899-1914., Т. 1.— Львів, 2007. — С.139.

²⁵ Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви... — С.384.

²⁶ Розанвалон П. Демократична легітимність... — С.16, 19, 142.

У випадку політичної кризи внаслідок втрати владою довіри розв'язком є нові вибори і провід УГКЦ розуміє це²⁷. Водночас ставлення Церкви до виборів потребує окремого ґрунтовного дослідження. Ми ж **підсумуємо**, що соціальна думка УГКЦ визнає право народу оцінювати діяльність керівників та змінювати їх і тоді, коли відповідне право не кодифіковане у законодавстві держави. Церква приймає думку, що демократія гарантує найповнішу реалізацію права на зміну влади, але не ототожнює демократію з ідеальним політичним ладом. УГКЦ не дає власного визначення демократії, але висуває до неї ряд вимог морально-етичного характеру. Передусім це тлумачення демократії як стану душ, для якого характерна пошана до інакодумців.

Католицьке суспільне вчення критикує підхід до демократії як до проголошення волі народу, тобто більшості, найвищим чинником легітимації. Такий чинник богослов'я вбачає у дотриманні природного закону. У той же час точку дотику із теоріями суспільного договору доктрина Церкви знаходить в особливій увазі до необхідності збереження суспільного порядку. Як і в деяких сучасних теоріях демократії, визнається легітимність влади, якщо її примус спрямований на збереження законності для спільного добра. Та, на відміну від світського права, Церква вважає обов'язковим не тільки державне законодавство, а ширше поняття моралі. Дотримання моралі стає основоположним обмеженням волі більшості, адже забезпечує непорушність прав меншості і збереження владою легітимності. Загалом можна вести мову про поєднання у вченні УГКЦ двох підходів до розуміння легітимності. Її вбачають як процедурну – легітимність влади, отриманої через її визнання шляхом обрання, та субстанційну – легітимність, котру набувають через відповідність певній нормі чи цінності.

---

²⁷ Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви... — С.517.